

Humanisti 16. storočia ako širšie kultúrne a literárne spoločenstvo¹

ZUZANA KÁKOŠOVÁ (BRATISLAVA)

Témou svojho dnešného príspevku sa zaoberám už dlhšie. Skúmanie pôsobenia humanistov pôvodom zo Slovenska v českom kultúrnom prostredí 16. a 17. storočia som postupne rozšírila na strednú a západnú Európu. Nebudem iste prvá, čo sa zaoberá touto témou, zaoberali sa ňou mnohí autori predo mnou, avšak najmä z geograficko-sociologického, či topografického hľadiska, prípadne z hľadiska prínosu učencov pôvodom zo Slovenska k rozvoju renesančno-humanistických vedných odborov predovšetkým na pražskej univerzite, prípadne na iných univerzitách. Oveľa menej sa dotýkali kultúrnych vzťahov a prepojení a temer úplne bokom ostala literárna tvorba týchto humanistov, ako integrálna súčasť latinskej humanistickej spisby v Čechách, na Morave, v Poľsku, Nemecku, Rakúsku, či inde. Aj keď kultúrny i literárny vývin koncom 15., v 16. a na začiatku 17. storočia bol rozdielny na Slovensku a nielen v českých zemiach, ale aj v ostatnej Európe, predsa slovenskí vzdelanci prinášali do českého i stredoeurópskeho kultúrneho prostredia nové podnety. Tradične sa konštatuje väčšie i silnejšie prepojenie Moravy s Uhorskom (predovšetkým olomouckí humanisti), a tým i s územím dnešného najmä západného Slovenska, avšak pri podrobnejšom výskume vidíme, že vzťahy s územím Čiech boli nemenej intenzívne a rovnako obojsmerné a neobmedzovali sa na regióny bezprostredne priliehajúce k Morave. Významná už od stredoveku bola prepojenosť východného Slovenska s Poľskom a konkrétne s Jagelonskou univerzitou v Krakove. V 16. a 17. storočí nájdeme „stopy“ humanistov pôvodom z územia dnešného Slovenska v celej vzdelaneckej Európe.

Rozdiel vo vývine kultúry a literatúry na Slovensku a v Čechách spočíva predovšetkým v tom, že u nás je 15. storočie celé ešte v znamení vrcholnej scholastiky a prvé vplyvy humanizmu zaznamenávame až na Akademii Istropolitane v rokoch 1465–1491. S menom „zakladateľa“ Akadémie Mateja Korvína sa spájajú aj ďalšie iniciatívy humanistického charak-

---

¹ Príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA 1/8242/01 Poetika literárnych smerov v slovenskej literatúre od stredoveku po súčasnosť.

teru. V oblasti prenikania renesančného umenia sú spojené s pôsobením umelcov z Talianska na kráľovskom dvore a v kultúrnej oblasti je to založenie významnej inštitúcie *Bibliotheca Corvineana*. Je to aj obdobie pomerne intenzívnych kontaktov s českou kultúrou a vzdelaneckým prostredím, ktoré reprezentuje napríklad významný humanista Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic. Tieto vzťahy však mali obmedzené pôsobenie: veľmi úzko sa viazali na osobnosť Mateja Korvína a činnosť Academie Istropolitany a jej spolupracovníkov. Humanizmus sa totiž dlho nemohol presadiť v našej kultúre a životnej praxi konca 15. a začiatku 16. storočia - i v umení prevláda v tomto období ešte neskorá gotika. Renesančný výtvarný názor sa prvýkrát zjavuje roku 1505 na radnici v Bardejove v podobe architektonického detailu a počas celej prvej polovice 16. storočia nachádzame len renesančné detaily na sakrálnych i obytných stavbách v svojej podstate neskorogotických. Dokladov svedčiacich o charaktere slovenskej literárnej kultúry z tohto obdobia, ktoré by poukazovali na prenikanie humanizmu do našej kultúry máme pomerne málo. Obmedzujú sa väčšinou len na zmienky o používaní textov antických autorov pri výučbe gramatiky a rétoriky, o čom svedčia zachované učebné programy na školách v 15. a 16. storočí.

Najvýraznejšie doklady o prenikaní humanizmu do našej kultúry pred rokom 1500 nájdeme v diele Krištofa Petschmessingloera z Levoče *Laudes artis poeticae* (Chváloreč na básnické umenie, 1461)² a v diele *Chronica Hungarorum* (Uhorská kronika, 1488) Jána z Turca (Turóciho), ktorý bol priamo napojený na kráľovský dvor.³ Ján z Turca bol hlavným kráľovským notárom v Budíne a od svojich kronikárskych predchodcov sa líšil tým, že nebol duchovnou osobou, ale vzdelaným laikom, ale najmä akceptovaním aj humanistických a vecných prameňov. V jeho diele nájdeme prepojenie na taliansky humanizmus 15. storočia cez dielo Lorenza de Monacis a na taliansko-české prostredie cez dielo Aenea Silvia Piccolominiho. Krištof Petschmessingloer, pôvodom z Levoče, študoval a neskôr aj pôsobil na univerzite v Krakove, je autorom ešte v svojej podstate stredovekej latinskej poetiky, ktorú pripojil k svojmu odpisu diela *Liber satirarum vel Satiricus* (Kniha satír alebo satirická kniha) rímskeho básnika Juvenala. Člení sa na dve časti, z ktorých prvá má charakter chvály na básnické a rečnícke umenie a druhá obsahuje charakteristiku poetických

² Mišianik, Ján: *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Veda 1974, s. 79-98 a 118-125.

³ Ján z Turca: *Uhorská kronika*. In: Sopko, Július, *Kroniky stredovekého Slovenska*. Budmerice: RAK 1995, s. 114-221.

a rétorických kategórií. Popisuje až deväť druhov (žánrov) poézie, podáva typológiu štýlov a rozoberá základné kompozičné princípy. Hovorí aj o štyroch „príčinách“ literárneho diela, za ktoré pokladá jeho autora, tému, formu a funkciu (účel). Odklon od dobových poetík znamená najmä neprítomnosť teologizovania pri interpretácii „príčin“ literárneho diela a „antikizácia“, keďže sa neopiera pri svojom výklade len o dobové stredoveké autority, ale aj o antické (Aristoteles, Cicero, Juvenalis, Ovidius, Seneca, Horatius a iní). Dielo vzniklo v inšpirujúcom prostredí Krakova a krakovskej univerzity, kde Petschmessingloer nielen študoval, ale aj pôsobil.

Začiatkom 16. storočia však vývin najmä pod vplyvom vonkajších udalostí (vojnový stav, úroveň vzdelanosti, neexistencia uhorskej univerzity a pod.) nepokračoval plynulo naznačeným smerom. Mená prvých autorov, ktorým môže patriť prívlastok „humanistickí“, sa objavujú až v 20. a 30. rokoch, keď sa na Slovensku už šírila aj reformácia (Ján Baptista z Banskej Bystrice, Martin z Trnavy a Andrej Jastrabinus). Humanizmus na územie Slovenska definitívne prenikol až zároveň s reformáciou, a preto nadobudol osobité tvorivé podoby aj vzhľadom na tzv. zaalpský humanizmus. Dôsledkom bolo, že humanizmus a reformácia sa u nás jednak silne ovplyvňovali, ale v podstate aj splývali. V Čechách a na Morave bola odlišná situácia, a preto tu aj humanizmus mal výraznejšiu a pestrejšiu podobu. Výrazným rozdielom je najmä to, že okrem latinského sa tu sformoval aj silný národný humanizmus, ktorý v 16. storočí na území dnešného Slovenska prakticky neexistoval.

Tradičia vzťahov medzi českými zemiami a územím dnešného Slovenska má teda stredoveké korene a v rôznych dobách a obdobiach mala rôznu intenzitu a podobu. Zaujímavých premien tohto vzťahu sme svedkami aj v období konca 15., v 16. a v prvej polovici 17. storočia. Zaznamenávame pohyb oboch smermi, ale do roku 1620 bol výrazne intenzívnejší smerom zo Slovenska do Čiech a na Moravu. Rozvoj literatúry po roku 1530, ktorú považujeme za slovenskú a renesančnú v tom najširšom slova zmysle, je spojený s autormi, ktorí boli viac alebo menej napojení na český literárny a kultúrny kontext. O zástoji bratov Rakovských (Martina, Mateja i Mikuláša), Juraja Koppaya, Vavrinca Benedikta Nedožerského, Jána Silvána, Pavla Kyrmežera i Juraja Tesáka Mošovského v českej kultúre a literatúre 16. a 17. storočia nikto nepochybuje a na oboch stranách existuje o nich množstvo prác vedeckého charakteru (monografie, štúdie a pod.), všetci majú svoje pevné miesto aj v lexikonoch českej literatúry,

českých spisovatelův i v špecializovaných príručkách⁴. Všetky tieto práce však svedčia o tom, že neboli zjavmi ojedinelými, ktoré akoby zablúdili na teritórium „zemí českých“, ale že tento pohyb mal svoju silu a mohutnosť, a že možno existovala v českom kultúrnom prostredí do roku 1620 aj akási humanistická menšina, ktorá svoj teritoriálny pôvod (v tomto období len zriedka a výnimočne aj etnický) odvodzovala z územia dnešného Slovenska. Z nich viacerí sa možno cítili byť vyslancami, ktorí vytvárali podmienky pre ďalších nasledovníkov z rodného kraja, mesta, či vlastnej rodiny. Mnohí v Čechách či na Morave dosiahli požadované vzdelanie a postavenie, no niektorí z nich sa nakoniec vrátili na Slovensko, ale tých bolo do roku 1620 pomerne málo. V pobielohorskom období sa potom územie dnešného Slovenska stalo útočiskom nielen rodákov, ale aj Čechov a Moravanov, ktorí tu našli nový domov a zohrali významnú úlohu v domácej kultúre i literatúre (Jakub Jakobeus, Juraj-Jiří Tranovský a iní).

U humanistov bola veľmi silná naviazanosť na región pôvodu a uvádzanie rodiska ako súčasť mena bolo obligátne, takže o väčšine z nich vieme, kde sa narodili. Niektorí si však uvádzali len Pannonius (Ondrej Fabricius), no meno presnejšie lokalizuje ich pôvod (Ladislav Kubini). O niektorých je známe len, že pochádzali z Uhorska a v takých prípadoch sa usudzuje o ich pôvode na základe znenia mena, čo však nemusí byť vždy presné. Mnohí sa v literatúre uvádzajú ako krajanania a chránenci slávnejších a známejších humanistov: Jacobus Latinus ako chránenec a krajan Petra Fradelia. Pri niektorých sa uvádza len kraj (pôvodom z Turca je Andreas Leuthman, pôvodom zo Spiša sa uvádzajú Georgius Neunower a Gregor Pilcius) a o „slovenskom“ pôvode niektorých humanistov svedčí už len ich meno: Václav Slovacius z Turnova, jeho syn Jeremiáš narodený v obci Střednice pri Mladej Boleslavi i mladoboleslavský kňaz Pavel Slovacius. Miestopisne pokrývajú rodiská humanistov pôsobiacich v 16. a začiatkom 17. storočia v Čechách a na Morave temer celé územie dnešného Slovenska: obrazne povedané od Drietomy na západnom Slovensku (rodisko Juraja Koppaya, 2. polovica 16. storočia) až po Betlanovce na Spiši (rodisko Stanislava Thurzu, olomouckého arcibiskupa, 1. polovica 16. storočia). František Kavka v svojom príspevku *Slovenští studenti na pražské universitě v 15. a 16. století*⁵ uvádza aj mapu ich „do-

⁴ Práce Branislava Varsika, početné práce Josefa Macúrka a ďalších českých i slovenských predovšetkým historikov.

⁵ Kavka, F.: *Slovenští studenti na pražské universitě v 15. a 16. století*. In: *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. a 16. storočí*. Bratislava: Veda 1967, s. 146.

movských obcí“, ktorá prirodzene znázorňuje len zlomok z celkového počtu. Každý výpočet je totiž len relatívne úplný, nakoľko samotné vecné dobové pramene sú neúplné. Aj moje zistenia sú prirodzene podmienené „kvalitou“ prameňov mnou použitých. Konečne i hľadisko (pôvod literárne činných humanistov), ktoré som zvolila pre svoj pohľad, vlastne rozšírilo túto „mapu domovských obcí“ na východ a aj na ostatnom území ju de facto „zahustilo“. Pri pohľade na zoznam miest, mestečiek a obcí sa črtajú viaceré centrá: Trenčín a okolie s už spomínanou Drietomou, ale aj Záriečím, Hornou Slatinou, Bánovcami nad Bebravou i Čičmanmi; na Považí Hlohovec, Púchov, Beluša nad Váhom a ako významné centrum vzdelávania Žilina; Liptov a Ružomberok, Nemecká (Partizánska) Ľupča, Bobrovec; Turiec a Mošovce, Rakovo, Svätý Peter; Banská Bystrica a Zvolen a Lehota v Zvolenskej stolici, Očová, Banská Štiavnica, Mičíná, Poniky; Trnava i Borová pri Trnave; ojedinele Prešporok (dnes Bratislava), Slovenská Ľupča, na východe Rožňava, Farkašovce pri Kežmarku i Betlanovce na Spiši.

Do Čiech a na Moravu smerovali „Slováci“ predovšetkým za vzdelaním (nižším, stredným i vysokoškolským), aby tam následne hľadali aj trvalejšie uplatnenie. Niektorí sa totiž Čechami či Moravou len mihli, získali požadované vzdelanie a vrátili sa do rodného mesta alebo vôbec na Slovensko. Niektorí zakotvili úplne inde a dostali sa do Sedmohradska, do Poľska, Nemecka, ale aj do vzdialeného Kráľovca (dnes Kaliningrad). Týchto je však podstatne menej ako tých, ktorí sa etablovali v novom prostredí. Niektorí z nich urobili aj významnú životnú kariéru, dosiahli vysoké postavenie svetské alebo cirkevné (protestanti i katolíci), zbohatli a stali sa mecenášmi mladých a talentovaných študentov zo Slovenska, ale aj domácich, z Čiech a Moravy. Niektorí sa na krátky čas vrátili na Slovensko, aby sa neskôr definitívne vrátili späť do Čiech. Napríklad Adama Proserchoma z Lehoty pri Zvolene na žiadosť trenčianskeho dekana poslala pražská univerzita za učiteľa do Trenčína, odkiaľ sa približne po roku vrátil späť do Čiech, najskôr ako vychovávateľ pánov z Ronova a od roku 1611 pôsobil ako rektor v Turnove. Partikulárna škola v Jihlave bola pravdepodobne najnavštevovanejšou študentami z územia dnešného Slovenska. Študoval tu Vavrinec Benedikt Nedožerský, ale pred ním aj Ján Pruno Fraštacký a po ňom napríklad Martin Moncovicenus. Roku 1616 skončil túto školu tiež Samuel Ričinský, ktorý po návrate pôsobil v rodisku Banskej Bystrici ako učiteľ, späť na Slovensko sa po štúdiách v Jihlave a Wittenbergu navrátil aj spolužiak Jána Pruna Fraštackého Nikodém Sartorius a stal sa vychovávateľom u grófa Juraja Thurzu. Okrem Jihlavy boli takýmito centrami vzdelávania Český Brod, Nemecký Brod i Uherský

Brod, Kutná Hora, Žatec, Ivančice, Velké Meziříčí, Olomouc a predovšetkým Praha. Okrem univerzity sa tu študovalo na cirkevných i súkromných školách. V Collinovej škole študoval Matej Rakovský a v Codicillovej škole na Novom Meste Pražskom zasa jeho brat Mikuláš.

Ako som spomínala väčšina tých, čo v Čechách a na Morave študovali, tu aj zakotvila, avšak nielen oni. Miest, mestečiek a obcí, v ktorých pôsobili farári, učitelia i správcovia škôl pôvodom zo Slovenska je mimoriadne veľa. Okrem tých, ktoré som spomínala ako centrá vzdelávania, to boli aj Domažlice, Dvůr Králové nad Labem, Holešov, Kostelec na Hané, Kouřim, Lipník nad Bečvou, Loštice na Morave, Malenice nad Volyňkou, Milevsko, Moravské Budějovice, Roudnice nad Labem, Louny, Teplice, Týn nad Vltavou, Vysoké Mýto, Hradec Králové, Prachatice, Dobruška, Chrudim, Mělník, Rakovník, Mladá Boleslav, Nymburk, Čáslav, Pelhřimov, Žatec, Poděbrady, Prostějov, Příbram, Vamberk, Morašice, Dohaličky, Třebechovice, Mnichovo Hradiště, Žlutice, Potvorov, Kožlany, Sloupnice i Zásada pri Litomyšli, Nový Bydžov, Jaroměř, Přerov na Morave, Zderaz a ďalšie.

Vierovyznaním boli títo humanisti do konca 16. storočia vo veľkej prevahe protestanti, koncom 16. storočia a začiatkom 17. pribúdajú najmä jezuiti, ktorí smerovali na Moravu predovšetkým do Olomouca, ale aj do Prahy. Na Slovensku totiž nemali možnosť až do roku 1635 (vznik Trnavskej univerzity) dosiahnuť univerzitné vzdelanie a Čechy s Prahou a Morava s Olomoucom predstavovali pre nich výhodnú a prijateľnú alternatívu (Polišenský, Macúrek, Urban, Kavka, všetci 1967, tamtiež aj ďalšia literatúra). Opačný pohyb smerom na Slovensko nastal po roku 1620, po bitke na Bielej Hore. Aktérmi tohto pohybu však neboli už len humanisti, vzdelanci, literáti a duchovní pôvodom zo Slovenska, ale aj mnohí Česi, Moravia a Slezania, ktorí hľadali útočisko na v tej dobe predsa len nábožensky tolerantnejšom Slovensku. Niektorí sa však aj po roku 1620 pružne prispôbili novovzniknutej situácii. Jedným z nich bol Juraj Mollerus, pôvodne protestant, ktorý po bitke na Bielej Hore prestúpil ku katolíkom a roku 1622 sa stal členom komisie poverenej likvidáciou nekatolíckej univerzity a neskôr inšpektorom univerzitných majetkov.

Mecenášmi, patrónmi, priateľmi i spolupracovníkmi humanistov zo Slovenska v 2. polovici 16. storočia až do 20. rokov 17. storočia boli aj významné osobnosti českej humanistickej kultúry, vzdelanosti i literatúry. Najznámejší je asi vzťah bratov Rakovských (Martin, Matej a Mikuláš) k Jánovi staršiemu z Hodějova a k jeho literárnemu krúžku. Je to zrejme aj z literárnych vyjadrení bratov (básne venované Hodějovskému), ale aj ich aktívnou účasťou na projekte Farragines. Patrónmi, spolupracovníkmi

a priateľmi humanistov zo Slovenska boli aj Jan Campanus Vodňanský, Pavel z Jizbice, Jan ml. Jaroměřský, Matouš Collinus a ďalší. Niektorí rodáci zo Slovenska získali také postavenie (a to aj hmotné), že sa oni sami stali mecenášmi a patrónmi i českých humanistov. Okrem známejšieho Vavrinca Benedikta Nedožerského by som na tomto mieste spomenula možno menej známeho Mikuláša Novackého, ružomerského rodáka. Usadil sa v Domažliciach a jeho život sa v niečom podobal osudu Jána Silvána. Aj on sobášom s bohatou vdovou získal majetok, ktorý mu umožnil podporovať nadaných mladých literátov. Z nich najvýznamnejším bol Jan Campanus Vodňanský, ktorý Novackému za štedrú podporu venoval celé spisy i jednotlivé básne. Aj Novacký bol prijatý v roku 1585 v Domažliciach za mešťana a bol s prestávkami do roku 1588 členom mestskej rady. Bol pravdepodobne aj prostredníkom v utváraní priateľských vzťahov medzi Janom Campanom a humanistami i literátmi zo Slovenska žijúcimi v Čechách, ku ktorým patril Vavrinec Benedikt, Juraj Tesák, Daniel Basilius, Peter Fradelius a ďalší. Spomedzi nich mal Novacký asi mimoriadne dobré vzťahy s Vavrincom Benediktom, ktorý mu venoval svoje významné básnické dielo, preklad Dávidových žalmov do češtiny *Aliquot psalorum Davidicorum paraphrasis* (1606). Novacký patril k tým, čo nezabúdajú na rodákov. Do Domažlíc za ním prišli aj jeho ružomerskí rodáci J. Husárik a P. Drahorát. Jeho osud sa však, ako mnohých ďalších, zavŕšil v emigrácii: čoskoro po roku 1620 emigroval do Nemecka (Falcka), kde zakrátko zomrel. Aj keď sa jeho verše nezachovali (napísal údajne množstvo príležitostných básní k sobášom, narodeninám detí, ale i kondolenčných básní k pohrebom, venovaných najmä významným humanistickým literárne činným osobnostiam i verejným činiteľom), jeho význam je neprehliadnuteľný práve v oblasti mecenášstva.

Spomínala som aktívnu účasť bratov Rakovských na projekte Jana st. z Hodějova, čo prirodzene nebolo ojedinelé. Mnohí ďalší uverejňovali svoje básne v príležitostných zborníkoch gratulačného alebo kondolenčného charakteru pod vedením českých humanistov, ale aj sami takéto zborníky zostavovali a zapájali do nich významných českých humanistických básnikov, ale aj rodákov (Juraj Koppay, Ladislav Kubíni). Okrem bratov Rakovských, Vavrinca Benedikta Nedožerského, Daniela Basilia, či Juraja Koppaya medzi najplodnejších autorov patril začiatkom 17. storočia aj rodák z Nemeckej (Partizánskej) Lupče Andrej Rochotius. Písal humanistickú poéziu na biblické témy (o Samsonovi), biblické drámy v latinčine (povešť o Gedeonovi a starozákonný príbeh o Jozefovi), básne na aktuálne dobové témy (výpočet pohrôm, ktoré stíhajú ľudstvo), oslavné básne na mier i na významné osobnosti, či sústrastné básne.

Väčšina spomínaných humanistov napísala niekoľko dielok, často príležitostného charakteru, hojne sú medzi nimi zastúpení aj autori náboženských traktátov a rečí. Veľa z nich sa v literatúre prezentovalo najmä tlačou vydanými dizertáciami či už bakalárskymi alebo magisterskými. Tvorili však tú širokú obec literárne i „literárne“ činných humanistov, ktorá dala českej i slovenskej kultúre a literatúre „humanistu európskeho formátu“ (Okál 1979, 1983) Martina Rakovského, či v oboch našich kultúrach nepostrádateľného Vavrinca Benedikta Nedožerského.

* * *

Za reprezentanta humanizmu práve toho nadnárodného, v istom zmysle kultúrneho a umeleckého kozmopolitu považujeme Jána Sambuca (1531-1584), rodáka z Trnavy, pôsobiaceho vo Viedni. V jeho diele nachádzame síce cit spolupatričnosti k regiónu (Pannónia a jeho rodisko Trnava), ktorý je prezentovaný najmä navonok v prímeniach, ktoré si dôsledne písal za menom: Pannonius Tynaviensis, ale nikdy nie Hungarus či Vindobonensis, ale vnútorne v textoch, v svojich názoroch manifestuje najmä svoju príslušnosť k spoločenstvu vzdelancov bez rozdielu národnosti, ba dokonca i náboženskej príslušnosti. Udržoval kontakty s reprezentantmi prakticky celej vzdelaneckej Európy, svedčí o tom jeho obsiahla korešpondencia⁶, ale aj množstvo adresátov v jeho básnických zbierkach.⁷ Diapazón svojich kontaktov si budoval priam systematicky od študentských rokov. Študoval typicky na svoju dobu na viacerých miestach Európy a k bezprostrednému štúdiu treba pridať aj roky, ktoré si môžeme označiť ako v istom zmysle „vandrovnícke“. Usadil sa totiž až ako 33-ročný roku 1564, keď obsadil post cisárskeho lekára a historiografa na viedenskom dvore cisára Maximiliána II. Dovtedy prešiel Taliansko, Nemecko, Francúzsko, Holandsko, nadobudol vynikajúce vzdelanie a začal budovať nielen databázu svojich významných intelektuálnych stykov a priateľstiev, ale aj svoju preslávenú knižnicu (knihy a rukopisy) a zbierku umeleckých a historicky cenných diel (mince, sochy). Počas týchto „vandrovníckych“ rokov sa totiž Sambucus bol zoznámil a spriatelil s mnohými významnými osobnosťami kultúry polovice 16. storočia. K jeho talianskym priateľom patrila napríklad tlačiariska rodina Manuz-

⁶ Gerstinger, Hans - Vantuch, Anton: *Die Briefe des Johannes Sambucus 1554-1584*. Wien 1968, passim.

⁷ *Poemata quaedam, Padova 1555 a Emblemata, Antverpy 1564.*

ziovcov, ďalej Pietro Vettori, zvaný Victorius, a Fulvio Orsini, z ktorých druhý mu sprostredkoval najmä metodické základy zberateľskej práce. Toto však neboli jediní Sambucovi priatelia. Patril k nim aj diplomat Antonio Possevino, francúzsky básnik a člen Plejády Joachim de Bellay, August Michael Ghislien - neskorší pápež Pius V. Pomocou nich nadväzoval ďalšie dôležité spojenia, ako napríklad s antverpským tlačiarom Plantinom, neskorším vydavateľom Sambucových najvýznamnejších básnických diel (*Emblémy*, Antverpy, 1564), a ešte pred druhou návštevou Paríža (1560-1561) s francúzskymi priateľmi. Patrili k nim také osobnosti ako Turnébe a Muret (Montaignovi učitelia), Ch. D'Écluse-Clusius, známy botanik a H. Estiéne, zakladateľ svetoznámeho vydavateľstva.⁸ Ján Sambucus mal styky aj so strednou Európou: s biskupmi Forgáchom i Vrančičom, so sedmohradským humanistom Johannom Michaelom Brutom, so Sporišom, lekárom z Čiech, olomouckým mestským fysikusom (lekárom), ktorého odporučil Trnave za mestského lekára (júl 1881, korešpondencia, s. 356), s českým humanistom Mikulášom Liškom, s poľským kanonikom Lesentiom, so skvelým znalcom Cicerona A. Patriciom Nideciom a s ďalšími. Bol v styku aj so štiavnickým vedcom a humanistom Pavlom Rubigallom a bratislavským básnikom Jurajom Purkircherom. Podľa Miloslava Okála⁹ sa Sambucus zoznámil s Purkircherom v Taliansku a po roku 1564 ho z Viedne pravidelne navštevoval a pri svojich návštevách Trnavy a Bratislavy u neho aj býval. Ich kontakty však neboli len úzko osobné, ale aj literárne. Sambucus sa roku 1567 oženil a Purkircher mu napísal oslavnú báseň *Epithalamium metamorphoticum ad nuptiis D. Ioannis Sambuci*, v ktorej spracoval príbeh o Pyramovi a Thisbe podľa Ovídiových *Metamorfóz*.¹⁰ Sambucus i Purkircher boli členmi bratislavského básnického humanistického krúžku, ktorý sa schádzal v záhrade bratislavského cirkevného a politického hodnostára Štefana Radetia.¹¹ O vzťahu Jána Sambuca k vrcholnému predstaviteľovi nášho humanizmu, k Martinovi Rakovskému, toho veľa konkrétneho nevieme - i Miloslav Okál dospieva len k negatívnemu konštatovaniu: „nemohli o sebe nevedieť“. Mali sice

⁸ Podrobne vymenúva jeho priateľov a popisuje všetky jeho známe kontakty v Európe Anton Vantuch v monografii *Ján Sambucus. Život a dielo renesančného učenca*. Bratislava: Veda 1975, passim.

⁹ Okál, M.: *Život a dielo bratislavského humanistu Juraja Purkirchera*. In: *Biografické štúdie*, 11, 1984, s. 25.

¹⁰ Okál, M.: *ibidem*, s. 28.

¹¹ Okál, M.: *Život a dielo Martina Rakovského I*. Martin: Matica slovenská 1979, s. 30-31 a s. 82.

spoločných priateľov (Purkircher), spoločné záujmy i názory, ale pravdepodobne kvôli náboženským rozdielom možno usudzovať, že k vzájomnému zblíženiu medzi nimi nedošlo. Ináč by Sambucus bol venoval Rakovskému nejakú báseň v niektorom z neskorších vydání *Emblémov*.¹² Podľa mňa však venovania v *Emblémoch* nepredstavujú až taký relevantný argument, keďže napríklad vo vydání z roku 1569 nenachádzame venovanie povedzme práve blízkeho Sambucovmu priateľovi Jurajovi Purkircherovi, ale naopak veľa venovaní „utilitárneho“ charakteru. O Sambucových stykoch s rodnou Trnavou sa dozvedáme väčšinou nepriamo, ale určite boli bohaté a rozmanité. Svedčia o tom početné listy zo zachovanej korešpondencie s mestom¹³ i jeho častá prítomnosť v meste. Trnavskí rodáci sa naňho obracali s rôznymi prosbami a Vantuch vo svojej monografii Sambuca označuje za akéhosi „neoficiálneho vyslanca mesta na cisárskom dvore“.¹⁴

K najvýznamnejším spolupracovníkom, učiteľom, literárnym i pracovným vzorom Jána Sambuca patrili aj ďalšie osobnosti európskeho humanizmu. Patril k nim aj Veit Amerbach (Vitus Amerpachius), ktorý bol profesorom v Eichstadte a v Ingolstadte, kde sa s ním Sambucus aj zoznámil a mal na neho veľký a dlhotrvajúci vplyv. Opravoval jeho verše, učil ho používať zložitejšie horáciiovské metrá. Ján Sambucus v svojej prvej básnickej zbierke *Poemata quaedam* (Rozličné básne, Padova 1555) práve v básnickom liste venovanom Veitovi Amerbachovi (*Ad Vitum Amerpachium*) konfrontuje dva názory na poéziu: Amerbachov, neuznávajúci spontánnu lyriku a pokladajúci báseň za dielo plné hlbokých a vybrúsených myšlienok, ktoré vzniká len postupným zdokonaľovaním, a vlastný názor. Sambucus totiž nevidí úžitok v prílišnej prísnosti pravidiel a ustupuje tak z opozície voči spontánnemu básnictvu, ktorú sformuloval roku 1551 v reči prednesenej v Paríži (*Oratores ante poetas*. Rečníci pred básnikmi). Ďalším Sambucovým významným inšpirátorom a v mnohých oblastiach činnosti aj vzorom bol profesor morálnej filozofie v Padove a významná autorita v oblasti renesančno-humanistickej rétoriky a estetiky, Francesco Robortello (Robortellus, 1516-1567). Tento svoje názory na poetiku vyjadril v komentári k Aristotelovi a Sambucus sa u neho inšpiroval už v období písania svojich prvých básní (v rokoch 1552-1558 pôsobil Robortello v Padove, kde bol jeho poslucháčom i Sambucus), ale najmä v neskorších *Emblémoch*, svojom skutočne vrcholnom básnickom diele.

¹² Okál, M.: ibidem, s. 82-83.

¹³ Gerstinger, H. - Vantuch, A.: c. d., s. 323 n.

¹⁴ Vantuch, A.: c. d., s. 117.

Robortellove názory sa odrazili jednak v pomerne rozsiahlom teoreticky formulovanom úvode k *Emblémom* (*De emblemate. O embléme.*), jednak v konkrétnych básnických textoch.

Sambucovým priateľom a adresátom jeho básní aj bol Filip Apianus, syn Petra Apiana (Bienewitza), slávneho matematika a profesora v Ingolstade, lekár a profesor v Tübingene. Bol praeceptorom nielen Jura-ja Bonu, synovca arcibiskupa Mikuláša Oláha, ktorý zomrel mladý a Sambucus mu venoval viaceré básne vrátane kondolenčnej reči (1560), ale aj Mikuláša Istvanffyho, neskoršieho sekretára arcibiskupa Oláha, diplomata, historika a námestníka uhorského palatina. V Padove študoval i s Františkom Forgáčom, ktorý okrem toho, že bol vysokým cirkevným, politickým a diplomatickým činiteľom Uhorska, bol aj historikom súdobých uhorských dejín. Od študentských čias sa priatelil s významným novolatinským básnikom Petrom Lotichiom, ktorý bol tiež lekárom a profesorom medicíny v Heidelbergu. V Padove študoval tiež so synom benátskeho tlačiaru Pavla Manuzziho Aldom Manuzzim ml., ktorý bol neskôr profesorom rétoriky a od roku 1590 v Ríme viedol pápežskú tlačiareň. Toto boli viac-menej Sambucovi rovesníci a zaujímavé je porovnanie ich literárnej činnosti navzájom, či už historických prác o súdobej uhorskej histórii (najčastejšie sa zaoberali tureckou problematikou), alebo básnických diel (s Lotichiom napríklad).

K Sambucovým učiteľom, profesorom či už na poli jeho názorového vyzrievania, alebo básnického formovania okrem už spomínaného Robortella a Amerbacha boli Joachim Camerarius starší (Kammermeister), najvýznamnejší filológ Nemecka v 16. storočí, u ktorého mal Sambucus možnosť dobre spoznať antiku, predovšetkým naučiť sa dobre po latinsky a po grécky a Ján Sturm, slávny humanista a organizátor humanistického školstva, ktorého Sambucus nazýva „praeceptor meus“. Bol to v tom čase možno najlepší humanista-pedagóg. Okrem antických vzorov bol Sambucus obdivovateľom aj svojich súčasníkov, ku ktorým patrili aj Georg Sabinus (Schuler), Melancthonov zať a profesor rečnictva. Sabinus (pseudonym si zvolil podľa Ovidiovho priateľa) bol jedným z najobratnejších latinských básnikov svojej doby. Vynikal formálnou uhladenosťou a básnickým vzletom. Vzorom mu bol Ovídius, z jeho básní sú najpozoruhodnejšie elégie.

Obmedzený rozsah konferenčného príspevku nedovoľuje podrobne rozoberať široké a rozvetvené vzťahy medzi európskymi humanistami, dokonca ani jedného z nich v kompletnej podobe. Len adresátov básní narátame v Sambucových dvoch básnických zbierkach 98 a ďalší k nim pribudnú ešte z korešpondencie. Okrem toho aj vzťahy medzi humanistami

sa menia s podrobnejším výskumom tejto literatúry. Dokladom môžu byť pomerne slabo preskúmané vzťahy Jána Sambuca práve s českými humanistami. Spomínala som vzťah s olomouckým humanistom a profesorom na lipskej univerzite Mikulášom Liškom. Podľa svedectva Antona Vantucha a Jana Martínka existovala aj kondolenčná kniha epitafov, epigramov a oslavných veršov *Carmina funebria de obitu Joh. Sambuci Tirnaviensis ... scripta ab amicis* (Lipisko 1584), ku ktorej sa pripojil vlastnými veršami aj Mikuláš Liška. Zachoval sa z nej jediný exemplár v univerzitnej knižnici v Marburgu, ktorý našiel v 70. rokoch J. Martínek a podal o ňom skutočne veľmi stručnú správu v Listoch filologických¹⁵. O rok staršia Rukoväť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 3 však tento jeho asi drobný príspevok nemohla zaznamenať.

Literatúra

- FRIMMOVÁ, Eva: *Daniel Basilius (1585–1628)*. Bratislava: Veda 1997.
- GERSTINGER, Hans - VANTUCH, Anton: *Die Briefe des Johannes Sambucus 1534-1584*. Graz, Wien, Koln: Kommissionsverlag 1968.
- KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Kapitoly zo slovenskej literatúry. 9. –18. storočie. Typológia a poetika stredovekej, renesančnej a barokovej literatúry*. Bratislava: Univerzita Komenského 2002.
- KAVKA, František: *Slovenští studenti na pražské universitě v 15. a 16. století*. In: Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. a 16. storočí. Bratislava: Veda 1967, s. 137-146.
- KOPECKÝ, Milan: *Český humanismus*. Praha: Melantrich 1988.
- KOPPAY, Juraj: *Opera omnia. Zbrané spisy*. Bratislava: Veda 1980.
- KUZMÍK, Jozef: *Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu I – II*. Martin: Matica slovenská 1976.
- MACÚREK, Josef: *Humanismus v oblasti moravsko-slezské a jeho vztahy ke Slovensku v 2. polovině 15. a počátkem 16. století*. In: Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. a 16. storočí. Bratislava: Veda 1967, s. 332-354.
- MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava: SPN 1985.

¹⁵ Martínek, J., Listy filologické, roč. 1970, s. 288.

- OKÁL, Miloslav: *Život a dielo bratislavského humanistu Juraja Purkirchera*. In: Biografické štúdie, 11, 1984.
- OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského I – II*. Martin: Matica slovenská 1979, 1983.
- POLIŠENSKÝ, Josef: *Vzťah Jessenia a Fradelia ke Slovensku*. In: Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. a 16. storočí. Bratislava: Veda 1967, s. 321- 331.
- RAKOVSKÝ, Martin: *Opera omnia. Zbrané spisy*. Bratislava: Veda 1974.
- SAMBUCUS, Ján: *Poemata quaedam*. Padova 1555.
- SAMBUCUS, Ján: *Emblemata*. Antverpy 1569.
- ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: NLC 2002.
- TRUHLÁŘ, A. – HRDINA, K. – HEJNIC, J. – MARTÍNEK, J.: *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 1-5*. Praha: Academia 1966-1982.
- URBAN, Václav: *Slovensko-poľské vzťahy v epoche obrodzenia a reformácie*. In: Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. a 16. storočí. Bratislava: Veda 1967, s. 374-391.
- VANTUCH, Anton: *Ján Sambucus. Život a dielo renesančného učenca*. Bratislava: Veda 1975.

